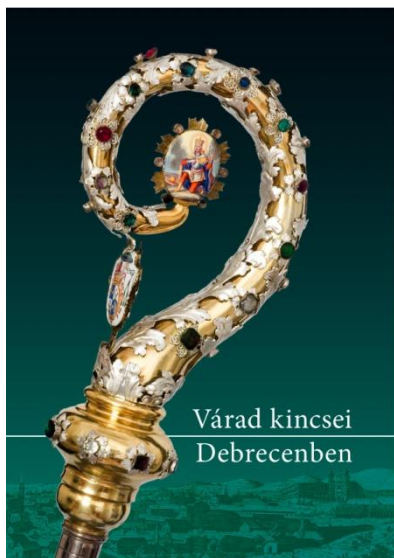

Gesztelyi Tamás

**Balla Tünde, Kiss Beatrix, Lakatos Attila, Orosz István,
Tóth Ilona Csilla: Várad kincsei Debrecenben.**

Fotók: Lukács Tihamér, szerk.: Angi János, Lakner Lajos. Déri Múzeum,
Debrecen, 2015. 196 oldal színes illusztrációkkal.

A reprezentatív kiadvány annak az egyházművészeti kiállításnak a katalógusa, amelyet a debreceni római katolikus újjászületés 300. évfordulója tiszteletére rendeztek Debrecenben, s 2015. május 29-e és október 25-e között tartott nyitva. A két testvérvárosnak, Nagyváradnak és Debrecennek hagyományosan jó kapcsolatai vannak, de jelen esetben a kiállítás megszervezésének nem ez volt a legfőbb magyarázata, hanem az, hogy egykoron Debrecen a nagyvárad püspökséghez tartozott, és a 300 év előtti újjászületésben Csáky Imre nagyvárad püspök játszott meghatározó szerepet. Ő volt a Szent Anna templom építtetője is.

A kötet Angi Jánosnak, a Déri Múzeum igazgatójának köszöntőjével és a két püspök

– Böcskei László nagyvárad és Bosák Nándor debrecen-nyíregyházi megyés püspökök – ajánlásával kezdődik. Ezt négy tanulmány követi.

Orosz István Debrecen szabad királyi városi címének országgyűlési megerősítéséről és a katolikus megújulásról írt. Nem titok, hogy Debrecen nem jószántából járult hozzá, hogy a katolikusok újra megtelepülhessenek a városban. Az 1693-as királyi adománylevél ugyanis a szabad királyi várossá nyilvánításról csak akkor kerülhetett beiktatásra, ha a város már kijelölte a telket a ferences-rendi atyák és a parochiális egyház számára. Az országgyűlés kétszer is (1712, 1714) napirendre tűzte a kérdést, de egyszer sem hozott róla döntést, mert a város követői nem voltak felhatalmazva a záradék elfogadására. 1715-re azonban világgossá vált Debrecen számára, hogy addig nem lehet szabad királyi város, amíg a törvénycikk záradékához nem járul hozzá, így inkább mellette döntött. A

processus megtörténte után a város köszönő levelet írt az uralkodónak, és 100 hízott ökröt ajánlott fel az udvari konyha szükségleteire. A katolikus egyház pedig a mai Szent Anna és Varga utca kereszteződésében telket kapott, hogy ott megtelepülhessen. A paróchia szolgálatára piaristák érkeztek, akik jó nevű iskolát hoztak létre. A katolikusok aránya a városban még hosszú ideig igen alacsony maradt, a 18. sz. folyamán mindössze 2,5 %. A feszültség a két felekezet között csak a 19. sz. közepén enyhült meg.

A második tanulmányban Balla Tünde Nagyvárad római katolikus egyházmegyéjét mutatja be. Ezt valószínűleg Szent László idején alapították. A szentté avatott királyt 1192-ben az ott emelt katedrálisban temették el. 1241-ben azonban a tatárok a várost és lakosságát elpusztították. Az újjáépítést követően azonban Luxemburgi Zsigmond és a Hunyadiak alatt virágkorát élhette, aminek egyik jele volt, hogy kedvelt királyi temetkező helyé vált. 1557-ben azonban a lutheránusok kiűzték a várból a püspököt és a káptalant, majd ezt követte 1565-ben a székesegyház felégetése. Az 1660-ban kezdődő 30 éves török uralom azután a város teljes pusztulásához. 1692-ben, amikor a törökök kivonultak, lakatlan romokat hagytak maguk után. Nem sokkal utóbb még Rákóczi hadai is feldúlták, nem csoda hát, hogy lakosainak száma még 1720-ban is csak 216 volt. A hódoltság után ideérkező első püspök, Benkovich Ágoston hevenyészett oltárnál tartotta első szentmiséjét. Az újrakezdés igazán nagy lendületet Csánky Imre idején vett, aki 1712-ben foglalta el a püspöki széket. Gondja volt nemcsak saját székesegyháza újjáépítésére, hanem a debreceni Szent Anna templom megépítésére is, amelyben 1732-ben végső nyughelyet is talált. A 18. sz. közepén már újra virágzik a püspöki székhely, 1752–1780 között megépült a mai barokk székesegyház. A folyamatos gyarapodásnak köszönhető, hogy Schlauch Lőrinc püspök (1887–1902) létrehozta az egyik legjelentősebb egyháztörténeti múzeumot. A terület világháború utáni elcsatolása és az államosítások megcsonkították és megtépázták az egyházmegyét. A püspöki palota visszaszerzésére csak a rendszerváltás után kerülhetett sor, és így nyílt meg a közönség előtt a püspökség egyháztörténeti kiállítása és kincstára.

A nagyváradai római katolikus püspökség kincstárának és művészeti gyűjteményeinek kialakulását Lakatos Attila tekinti át. A középkori műkincsekről leginkább akkor esik szó a forrásokban, amikor éppen elpusztultak: a tatárdúlás, az 1400 körüli tűzvész, a sekrestye 1443-as összeomlása és a protestánsok fellépése idején. A török kivonulása után semmi sem maradt a régi kincsekből. Az egyházmegye iparművészeti gyűjteményének gerince a 18. sz. középső évtizedeiben jött létre. Újabb gyarapodási hullámot a 19. sz. közepe, második fele hozott, leginkább Ipolyi Arnold idején (1886). Ekkor olyan jelentős volt az ipar- és képzőművészeti gyűjtemény gyarapodása, hogy annak bemutatására múzeumi intézményt hoztak létre. Az Ipolyi hagyatékkal egyesített helyi közgyűjteménynek Schlauch Lőrinc anyagi támogatásával múzeumot is emeltek. Az Ipolyi gyűjte-

ményt. 1919-ben Budapestre menekítették, és az Esztergomi Keresztény Múzeumba olvasztották. Ettől független volt a székesegyház liturgikus ipar- és képzőművészeti anyaga. Ezt 1944-ben a szovjet csapatok dézsmálták meg. A Szent László Egyházművészeti Múzeum 1992-ben nyitotta meg a kapuit a barokk festészeti galériából és az ötvösművészeti tárból.

A kiállítás gerincét a liturgikus textíliák alkotják, az ezekhez kapcsolódó alapismeretekről Kiss Beatrix ad áttekintést „A kölcsönvett misztérium” címmel. Hogyan értékelhetők ezek a darabok a kiállítási kontextusban? A miseruha csodálatra készíti a hívőket, és áhítatos tiszteletet parancsol, de kizárólag szakrális alkalmakkor ölthető fel. Múzeumi kiállításban szép formáit, mintáit és színgazdagságát csodálhatjuk. Spirituális értékkel is rendelkeznek, ez azonban csak a szentmisében valósul meg. A 18. század eleje óta 350 főpásztori öltözék gyűlt össze Váradon, melyekből 2 – több darabból álló – díszornátus, 2 kazula és 4 dalmatika van a kiállításban. Elkészítésükhöz az alapanyagot főként olasz és francia kelmekészítőktől rendelték. Céljuk nem valami fényűzésre való törekvés, hanem a földöntúli szépség mérhetetlen nagyságának érzékeltetése volt. A kiállításon a következő öltözet típusokkal találkozunk:

pluviálé/palást: félköralakú, eredetileg csuklyás esőköpeny – erre utal latin neve; körmenetben, temetésen használják;

infula/püspöksüveg: két csúcsban végződő mitra, hátul két szalaggal; körmenetben használják;

dalmatica, tunicella: a tunica felett viselt hosszú, ujjas felsőruha, oldalt nyitott; ünnepi miséken a diakónusok viselik;

kazula (házacska): közismerten miseruha, a fejnél kivágott, oldalt nyitott köntös, hátul díszített, alul ovális, gyakran hegedűtok alakú;

manipulus: a verejték törlésére szolgáló kendő, melyet a bal karján viselt a miséző pap; eredetileg aranyszálakkal, gyöngyökkel, drágakövekkel, csipkével díszítették; kötelező használata a II. Vatikáni Zsinat (1964) után megszűnt;

orarium/stóla: egyik legrégebben használt liturgikus dísz; hosszú, keskeny ruhadarab, mely a kazula anyagával egyezik; önmagában is jelzi az egyházi rend tisztségét, ezért a szentségek kiszolgálásánál, oltáriszentség vitelénél előírás a felöltése;

gremialé: szögletes szertartáskendő, melyet a püspök leülve a térdére terít.

Eligazítást kapunk a színek használatában is:

fehér: a tisztaság és győzelem isteni fénye; húsvétkor, karácsonykor, bizonyos szentek ünnepén és kereszteléskor viselik;

piros: a szeretet, tűz, vér színe; nagypénteken, pünkösdkor, vértanuk ünnepén és bérnálásakor viselik;

zöld: a feltámadás, halhatatlanság; az évközi idő színe és az eukarisztiáé;

lila: a bűnbánat jelképe; advent, nagyböjt liturgikus színe; gyóntatásnál, utolsó kenetnél viselik;

fekete: a gyász színe; temetéskor, gyászmisén viselik;

rózsaszín: az öröm színe; advent vasárnapján viselik;

arany: az örökkévalóság színe; nagyobb ünnepeken viselik.

A külső megjelenésben igen fontos szerepet játszanak a díszítőmotívumok. Az 1500-as évektől a figurális díszítést kiszorítja az ornamentális, a selyem vagy bársony alapon az arany- és ezüsthímzett növényi ornamentika. A 18. századra a barokk és rokokó indadíszek a jellemzőek. A miseruhák leggyakrabban előforduló motívuma az IHS (Iesus Hominum Salvator), mely egy keresztminta közepébe van helyezve. Különlegesség számba megy egy 19. század végi, figurális díszítésű, aranyszínű selyemruha. E fejezet végső konklúziója az, hogy a miseruháktól és más liturgikus tárgyaktól nem idegen a kiállítási kontextus és az esztétikai élménynyújtás.

A bevezető tanulmányokat követi a tulajdonképpeni katalógus, elsőként a festészet, ezen belül is a vallásos tárgyú festmények ismertetése. Ezek mindegyike a 18. század második feléből, ismeretlen festőktől származik, legtöbbjük a Szent Orsolya-rend tulajdonából. A *Magna Mater Austriae* az öltöztethető Szűzanya ábrázolások típusába tartozik, a Szűzanyán Mária Terézia, a gyermek Jézuson a későbbi II. József vonásai ismerhetők fel. A *Prágai Kis Jézus* kultuszának fénykora a 18. századra tehető. Mintája ugyancsak öltöztethető szobor volt. A *Madonna Rózsával* a legszebb vallási tárgyú kép, mely megérdemelné a restaurálást. A tövis nélküli rózsza a tisztaság megtestesítője. Az *Agónia* elnevezésű képen a haldoklás katolikus szimbólumai jelennek meg, mint az őrangyal, a bűnlajstromot tartó ördög, a megfeszített Jézus, a tisztító tűzben szenvedő lelkek, valamint a Szűzanya és Szent József.

A festészeti emlékek másik csoportját az egyházi portrék jelentik. Ezek közül a legkorábbi Fráter Györgyöt ábrázolja. A 17/18. század fordulója körül valószínűleg Benkovics Ágoston – a 135 éves száműzetésből visszatérő első püspök – készítette. A mai gyűjteménybe a Körösvidéki Múzeumtól perelték vissza. Az egyik legkvalitásosabb püspökportré Csáky Imrée. Technikai alaposág, kolorit gazdagság és magabiztos ecsetkezelés jellemző rá. Ismeretlen osztrák festő munkája, 1720 körül keletkezett. A további portrék a 19. század második felében készültek. A váradi püspökök mellett láthatjuk Pázmány Péter esztergomi érseknek, Nagyvárad szülöttének, Bunyitay Vince akadémikus egyháztörténésznek, kanonoknak a képét is. Utóbbit László Fülöp Elek készített, s a Kanonok sori egyházmegyei rezidencián őrizték.

Öt egy–másfél méter magasságú, fából készült szobor is szerepel a kiállításban. Ezek 1777–1892 között a székesegyház főoltárán álltak, míg azt ki nem cserélték egy carrarai márványoltárral. Eberhardt Ferenc budai faszobrász jellegzetesen

barokk munkái, amelyek a Szűzanyát, apostolokat és szenteket ábrázolnak.

A liturgikus textíliák mellett a másik legfontosabb csoportot az ötvösművészet tárgyai képezik. Ezek szintén a liturgiához tartoztak. Szerepel köztük több, 18. ill. 19. századi miséző kehely, melyeknek a talpa, a szára és a kosara vagy gazdag barokk, vagy neogótikus díszítéssel van ellátva. Az ostyatartó kehelyre (*ciborium*) a széles szájnnyílás a jellemző. A liturgia egyik legfontosabb kelléke az úrmutató (*monstrancia*), melyet egy nagyon igényes kivitelű, empire stílusú darab képvisel az 1826-os esztendőből. A szertartás további kellékei a füstölő (*turibulum*), a tömjéntartó (*navicula*), melyek feltehetően a 18. század második felében Nagyváradon készültek. Kiemelkedő darabja a kiállításnak Forgách Pál pásztorbotja (ld. a kötet fedőlapját). Ez a legrégebbi (18. sz. első fele) és legjobb állapotban fennmaradt püspöki méltóságjelvény. Legértékesebb része az aranyozott ezüsből készült voluta, melyet trébelt és cizellált ezüst levéldíszek, ékkövek és zománcképek díszítenek. Az ékköveket trébelt, filigrán díszítésű virágszirmok veszik körül. A voluta végén kettős zománckép van elhelyezve, egyik oldalán a Madonnával, a másikon Szent Lászlóval. A volutára merőlegesen, ezüstkeretbe foglalt zománcképen Okolicsányi János váradi püspök (1734–1736) címere látható. A másik, kiemelkedően szép és érdekes darabja az ötvösmunkáknak Bjelik Imre tábori püspök oltárkeresztje (1. kép). Talpa hasonló formájú, mint a miséző kehelyké. A rajta álló kereszt mindkét oldala kidolgozott. Hátoldalán a sima felületen ezüstkorpust helyeztek el, amelyet aranyozott szegek rögzítenek a feszületre. A kereszt szárain zöld ékkőberakásos, négyszirmú rozetták láthatók. A feszület másik oldalán mind a négy szár végén, és a középpontban is különböző színű, aláfóliázott álékkövekkel díszített kapszulákban Jézus Krisztushoz kapcsolódó ereklyék vannak elhelyezve. A felső szárban a jászolból, a baloldali-ban a pólyából, a jobboldali-ban a köoszlopból, amelyhez a korbácsoláskor kötötték, az alsóban a Szent Síróból, középen a Szent Keresztből és a töviskoszorúból származó darab látható felirattal azonosítva. A hagyomány szerint a keresztet Bjelik Imre az uralkodótól, Ferenc Józseftől kapta, és csak az 1990-es évek elején visszavásárlással került az egyházmegye gyűjteményébe.

A papi ornátusok gyűjteményének legjelentősebb együttese kétségtelenül az, melyet Mária Terézia adományozott 1778-ban a katedrálisnak. Ez 28 darabból áll, melyből 6 került be a kiállításba: egy-egy dalmatika, palást, stóla, manipulus, infula és gremialé. Alapanyaguk aranyló sárga selyem, melynek felületét ezüst fémfonalas hímzéssel stilizált növényi indák és virágok borítják be. Legimpozánsabb darabja a hatalmas félköríves palást (2. kép), amelyet kétféle növényi ornamentika borít, középpontjában a csuklya emlékét őrző rátéttel. A kiállítás további figyelemre méltó darabja egy rózsaszín dalmatika, melyet az év folyamán mindössze kétszer viseltek: advent 3. és nagyböjt 4. vasárnapján. Nagyon tetszetős Lipovniczky István 22 darabos díszornátusa, melyből 5 látható a kiállításban.

A natúr színű selymen aranyló indákkal kolorit-gazdag virágmotívumok jelennek meg. Ezeken túl a további ünnepi színekre is találunk egy-egy példát a kiállított ornátusok között. A hétköznapi használatra szánt zöld színt Nogáll János ornátusa képviseli, mely 12 darabból áll, ebből a kiállításban dalmatikát, stólát, manipulust és burzát láthatunk.

2. kép: Bjelik Imre tábori püspök oltárkeresztje

Az utolsó emlék-együttest az apácamunkák képviselik. Ezek célja az volt, hogy különféle ereklyéknek minél díszesebb foglalatokat készítsenek gyöngyökkel, csipkéekkel, fonatokkal, és ezeket képeretben helyezték el. Összesen 3 munka szerepel a kiállításon, amelyek mindegyikét a Szent Orsolya-rend nagyváradi zárdájában készítették a 18–19. század folyamán. A legkorábbi közülük ókeresztény szentek ereklyéit tartalmazza (3. kép). A díszes barokk keretben fehér selyem alagra vannak helyezve az ereklyék és az azokat keretező kézimunkák. Középpontban a Szent Szív, fölötte aranyfólián tövis, alatta Merici Szent Angéla-kép látható. Az ereklyetartó szélén kis textiltsakokban ókeresztény szentek ereklyéi sorakoznak felirattal ellátva: S. Fortunati, S. Venerandae, S. Generosi, S. Victoriae, S. Urbani. Többnyire a római Callixtus-katakombából származnak, melyből XIV. Benedek pápa exhumálta a szentek földi maradványait.

szabottabbá és rugalmasabbá tegyék. Ugyanakkor vélelmezhető, hogy a magyarországi civil szervezetek ezen funkciói és szerepei a következőkben bemutatott jogszabályi változások, valamint a korábban kifejtett „hatalomközeliség” és „hatalomfüggőség” együttes hatásaként nem képesek az elvárható módon érvényesülni.

2. kép: Apácamunka ókeresztény szentek ereklyéivel.

3. kép: Mária Teréziától kapott palást.

A kötet egészéről azt mondhatjuk, hogy az eseményhez és a gyűjteményhez méltó kivitelben készült el. A kiállítási installáció kitűnően sikerült. A tárgyakról precíz leírásokat és kifogástalan minőségű felvételeket találhatunk. Használatával sokkal inkább kitárulnak szemünk előtt a bemutatott darabok részletei és titkai. Talán az ötvösmunkákhoz készülhetett volna olyan általános bevezetés, mint amilyen a liturgikus textíliákat mutatja be. Azt pedig különösen sajnálhatjuk, hogy a katalógus nem készült el a kiállítás megnyitójára, mert bizonyosan sokakat segített volna a bemutatott darabok megismerésében és megértésében. Megjelentetése azonban így is méltó módon segíti elő az emlékezést a korábban látott kiállításra. A két püspökséget és a Déri Múzeumot, a katalóguson dolgozó szakembereket természetesen így is elismerés illeti, hogy a kálvinista Rómába elhozták és bemutatták ezt a páratlan szépségű gyűjteményt.